

УДК 787.61

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2023-5-4>

Вікторія СОЛОГУБ

кандидат педагогічних наук, доцент за наказом кафедри музичного та хореографічного мистецтва, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», вул. Декабристів, 17, м. Миколаїв, Україна, 54000

ORCID: 0000-0001-7346-7929

Бібліографічний опис статті: Сологуб, В. (2023). Творчість Хорхе Мореля в контексті гітарного мистецтва ХХ–ХХІ століття. *Fine Art and Culture Studies*, 5, 22–27, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-5-4>

**ТВОРЧІСТЬ ХОРХЕ МОРЕЛЯ
В КОНТЕКСТІ ГІТАРНОГО МИСТЕЦТВА ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ**

Мета статті – окреслити особливості творчої діяльності Хорхе Мореля – провідного гітариста, композитора та педагога, що зробив значний внесок у розвиток гітарного мистецтва ХХ–ХХІ століття. **Методологія дослідження.** Висвітлення особливостей творчого спадку митця потребує залучення біографічного методу, методу аналізу, методу синтезу тощо. **Наукова новизна.** Виявлено, що унікальна виконавська манера Хорхе Мореля, досвід співпраці з видатними музикантами сформували потенціал для подальшого вдосконалення майстерності гри на гітарі. Підкреслено його роль у формуванні нових стандартів виконавства на гітарі. Віртуозність у виконанні пасажів, потужна енергетика, ритмічна пружність виконання поліритмічних побудов, які були притаманні виконавському стилю Мореля, вплинули на підвищення вимог до гітаристів-практиків. **Висновки.** Особливістю композиторського стилю Хорхе Мореля є звернення до класичних жанрів – концерт для гітари з оркестром, сонатина та ін. Нерідко композитор використовує сталі структури та форми. Проте вони абсолютно по-новому трактовані завдяки тому оновленому тематизму, що ілюструє вплив латиноамериканських ритмів, жанрів тощо. Подібні новації, що проявляються у синтезуванні здобутків різних стилевих напрямків (джаз, класика, латиноамериканська музика), мають прогресивний характер та здобувають великий успіх у слухачької аудиторії. Сфера ритмічної моторики, нестримного танцю, які містять у концентрованому вигляді надзвичайну енергетику, стали ознаками творів, які написав Хорхе Морель. Водночас митець був спроможний передати за допомогою гітари й іншу сферу – проникливу лірику, емоційну щирість, багатогранну чутливість. Саме це поєднання віртуозності та емоційної щирості зробили твори Хорхе Мореля важливим внеском у скарбницю гітарного мистецтва. Вірність обраному творчому шляху, яким він прямував до глибокої старості, дозволяє казати про те, що його життя є прикладом для багатьох гітаристів. Прагнення до виконавської універсальності та потужний потенціал до креативного розвитку мають стати ідеалом для молодих гітаристів.

Ключові слова: гітара, Хорхе Морель, виконавська майстерність, прийоми гри, композитор.

Victoria SOLOGUB

Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Assistant Professor at the Department of Musical and Choreographic Art, Separated Subdivision "Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts", 17 Dekabrystiv Str., Mykolaiv, Ukraine, 54000

ORCID: 0000-0001-7346-7929

To cite this article: Sologub, V. (2023). Tvorchist Khorkhe Morelia v konteksti hitarnoho mystetstva ХХ–ХХІ stolittia [The creativity of Jorge Morel in the context of the guitar art of the ХХ–ХХІ centuries]. *Fine Art and Culture Studies*, 5, 22–27, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-5-4>

**THE CREATIVITY OF JORGE MOREL
IN THE CONTEXT OF THE GUITAR ART OF THE ХХ–ХХІ CENTURIES**

The purpose of the article is to outline the peculiarities of the creative activity of Jorge Morel, a leading guitarist, composer and teacher who made a significant contribution to the development of guitar art of the twentieth and twenty-first centuries. **Research methodology.** Coverage of the peculiarities of the artist's creative heritage requires the use of biographical method, method of analysis, method of synthesis, etc. **Scientific novelty.** It has been found that Jorge Morel's unique performing style and experience of collaboration with prominent musicians have formed the potential

for further improvement of guitar playing skills. His role in shaping new standards of guitar performance is emphasised. Virtuosity in playing ultra-fast passages, powerful energy, rhythmic elasticity of polyrhythmic constructions, which were inherent in Morel's performance style, influenced the increase in requirements for guitarists-practitioners. **Conclusions.** The peculiarity of Jorge Morel's compositional style is his appeal to classical genres – the concerto for guitar and orchestra, sonatina, etc. Often the composer uses established structures and forms. However, they are interpreted in a completely new way due to the updated thematic content, which illustrates the influence of Latin American rhythms, genres, etc. Such innovations, which are manifested in the synthesis of the achievements of various stylistic trends (jazz, classical, Latin American music), are progressive in nature and are gaining great success with the audience. The sphere of rhythmic motor skills, unrestrained dance, which contain extraordinary energy in a concentrated form, became the features of the works composed by Jorge Morel. At the same time, the artist was able to convey another sphere with the help of the guitar – penetrating lyrics, emotional sincerity, and multifaceted sensitivity. It was this combination of virtuosity and emotional sincerity that made Jorge Morel's works an important contribution to the treasury of guitar art. His loyalty to the chosen creative path, which he followed until his old age, allows us to say that his life is an example for many guitarists. The pursuit of performing versatility and a strong potential for creative development should be an ideal for young guitarists.

Key words: guitar, Jorge Morel, performance skills, playing techniques, composer.

Актуальність проблеми. Хорхе Морель був провідним гітаристом та композитором, що зробив значний внесок у розвиток гітарного мистецтва ХХ–ХХІ століття. Його унікальна виконавська манера, досвід співпраці з видатними музикантами сформували потенціал для подальшого вдосконалення майстерності гри на гітарі. Актуальним завданням є дослідження особливостей його творчої діяльності, адже вона досі не ставала предметом вітчизняних наукових розвідок. Окрім цього необхідно виявити його вплив на розвиток сучасної гітарної виконавської практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції розвитку гітарного мистецтва 1970–2010 років висвітлено в роботі Т. Іваннікова (2012), який прагне представити розвиток національних шкіл та виокремити їх характерні особливості. Огляд музично-виконавських традицій західноєвропейської гітарної школи, її витоків та специфіки розвитку визначались у роботі В. Блажевича (2016). Автор прагнув підкреслити зв'язок між виконавством та композиторською діяльністю в сфері гітарного мистецтва. Аналіз вітчизняного гітарного мистецтва Миколаївщини в культурному просторі України кінця ХХ – початку ХХІ століття здійснювала в своєму дисертаційному дослідженні С. Гриненко (2021). Підкреслено роль взаємодії виконавської практики та композиторської діяльності, наявності культурних інституцій, в яких готують фахівців та заходів, що ілюструють поточний рівень творчої активності представників гітарних шкіл. Питання виконавської техніки гітаристів розкриваються в статті М. Михайленка (2013), де зосереджено увагу на особливостях звуковидобування та шляхів формування потрібного естетичного ефекту. Твор-

чість латиноамериканських композиторів для гітари, а саме – історичний ракурс та виконавська практика – розкриваються в дисертаційному дослідженні С. Жовнір (2021). В роботі містяться факти біографій ряду митців, в тому числі й Хорхе Мореля. Проте той широкий ракурс бачення, який обрано автором, не дозволяє сконцентрувати достатньої уваги на окремих персоналіях. Ґрунтовний аналіз творчого шляху митця, в тому числі фрагменти інтерв'ю з ним, містяться у спеціалізованих працях таких авторів, як Д. Братік (2007), Ф. Девісон, Дж.В. Моран (2020). У вищезгаданих публікаціях містяться висновки розробок в сфері музикознавства, що мають значний потенціал для розуміння специфіки розвитку гітарного мистецтва. Водночас необхідне більш поглиблене дослідження творчості Хорхе Мореля, яких наразі бракує в сфері вітчизняного музикознавчого дискурсу.

Мета дослідження – проаналізувати особливості творчості Хорхе Мореля та виокремити її вплив на формування сучасного гітарного виконавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хорхе Морель (справжнє ім'я Jorge Scibona) був провідним гітаристом, що зробив багато для розвитку музичного мистецтва. Упродовж свого життя (1931–2021) він виступав для різної слухацької аудиторії, проводив чимало майстер класів та написав багато творів, які присвятив визначним гітаристам – його сучасникам. Творче становлення аргентинського митця розпочалось у 7 років, коли він став навчатися грати на класичній гітарі. Навчаючись у Академії Пабло Ескобара в Буенос-Айресі він не лише здобув базові знання щодо мистецтва гри, а й розпочав концертну діяльність з Ескобаром

по країнам Латинської Америки (Bratic, 2007). В 1961 році він вперше виступив в Карнегі-холі у Нью-Йорку. Через два роки він переїжджає до цього міста. «У 1963 році, коли сім'я Морель остаточно переїхала в Нью-Йорк, де Хорхе вже був досить популярним серед відвідувачів деяких клубів. Він мріяв про виступи перед широкою аудиторією, але у великих концертних залах, таких як Карнегі-Холл, Еліс Туллі-Холл, Уїгмор-Хол та ін., на той час звучали лише гітарні варіанти класики. Проте Морель насмілювався включити до концертної програми твори Вілла-Лобоса, що принесло йому великий успіх під час гастролей по США, а згодом – і у концертних залах всього світу» (Жовнір, 2021, с. 109). Потрібно зауважити, що музикант згодом став популярним не лише як виконавець та композитор, а й педагог. Він був ад'юнктом-професором музики та класичної гітари в Леман-коледжі університету Нью-Йорка. Під час щорічного європейського концертного туру його маршрут був спеціально розроблений, щоб підкреслити його роль музичного наставника.

Композиторська творчість Мореля була пов'язана з гітарним виконавством. Він написав такі твори, як «Suite Del Sur» – концерт для гітари з оркестром, три п'єси для гітари соло, «Танго та мілонги для гітари соло», «Бразильський танець», «Памперо», «Сонатина», «Креольський романс» та ін. Також майстер неодноразово робив аранжування творів інших композиторів для гітари. Так він звертався до творів корифеїв американської музики – Дж. Гершвіна, Л. Бернстайна. Серед аранжувань Мореля виділяють оброблені ним твори Леонарда Бернстайна – зокрема «Вестсайдську історію», 3 прелюдії для фортепіано та Варіації на тему пісні «I Got Rhythm» Дж. Гершвіна. Їх виконання мало величезний успіх у слухацької аудиторії. Фактично Морель, будучи класичним гітаристом, продемонстрував актуальність поєднання здобутків академічної музики, джазу, естрадної музики. Даний синтез здійснювався різними виконавцями. Так, наприклад, подібна взаємодія була характерна для латина-джазу. Самі твори Л. Бернстайна та Дж. Гершвіна ілюстрували імплементацію джазових інтонацій та ритмів у академічне тло. А вже наприкінці ХХ століття виникають зразки композицій у стилі classical crossover. Хоча подібне прагнення до

створення музичних творів, які б були доволі «простими», мало дещо негативну оцінку багатьох класичних виконавців, проте їх популярність перевершила очікування. Так само новацією стало впровадження латиноамериканських елементів в академічне виконавство.

Виконавська манера Хорхе Мореля здавалась такою, що є не дотичною до практики неакадемічної школи. А його музика була більш «легкою», порівняно з творами сучасників. Водночас результати його виконавської та композиторської діяльності стали дороговказом для багатьох виконавців. Вже у доволі похилому віці, коли маестро було важко пересуватись, і навіть сидіти на стільці, він з легкістю грав на гітарі. Його виконавська манера була поєднанням яскравих танцювальних ритмів, в яких використовується принцип поліритмії. «Приклади найвищої техніки іспанських гітаристів-фламенкістів свідчать, що один із її секретів ґрунтується на високій ритмічній культурі, тому що вся іспанська музика спирається на загострене відчуття і дисципліну ритму. Багато в чому саме ритм стимулює їхню віртуозність у пасажній і акордовій техніці» (Михайленко, 2013, с. 81). У виконавській техніці на генетичному рівні наявна латиноамериканська енергійна моторність. Цей митець довів інструмент до його меж завдяки дивовижному поєднанню оригінального стилю і репертуару (від Л. Бернстайна до композицій гурту «Бітлз»), що надихнули ціле покоління артистів. Моріс Саммерфілд колись зазначив, що прийшовши на концерт, де виступав Морель в 1979 році в Чикаго, був незадоволеним, бо вважав, що після біг-бенду з 16 музикантів у стилі Каунта Бейсі соло гітарист буде звучати не дуже ефектно. Проте він зрозумів, що помилявся. «Мені випала честь почути одну з найдивовижніших гітарних партій і чудові гітарні аранжування, які я коли-небудь чув» (Davison).

Хорхе Морель віртуозно володів гітарою і проявляв вражаючу технічну спритність у виконанні швидких й точних мелодійних пасажів, складних арпеджіо та віртуозних соло. Морель здатний був передавати глибокі емоції через свою гру, в якій були такі характеристики, як інтенсивність та пристрасть, що робили його музику дуже емоційною і проникливою. Хорхе Морель з легкістю володів спроможністю грати у різних музичних стилях – кла-

сичну музику, фламенко, ф'южн. До того ж він був здатний перемикатися між різними стилями і об'єднувати їхні елементи у своїй музиці, створюючи унікальний саунд. Загалом, стиль виконання Хорхе Мореля можна охарактеризувати як технічно складний, емоційний і багатосторонній, що поєднує в собі різноманітні музичні впливи та елементи в грі на гітарі.

Одним з творів Мореля, на прикладі якого можна прослідкувати специфіку композиторського методу митця є «Сонатина», присвячена Девіду Расселу. Тривалість твору майже 10 хвилин (David Russell). Складається з трьох частин, тобто на рівні структури відповідає класичній сонатній формі. Перша частина – Allegro – відзначається жвавим темпом і енергійним характером. В ній використовуються швидкі рухи по грифу гітари та жваві мелодійні лінії. Друга частина – Andante – має більш спокійний характер, вона є медитативним і гармонійним центром твору, де композитор демонструє красу гітарного звучання, використовуючи м'які та гнучкі мелодії. Третя фінальна частина твору знову йде у темпі Allegro. В ній здійснюється підсумок попереднього розвитку, де підкреслюється жвавість та динаміка.

Тональність першої частини D-dur, розмір 6/8. Розпочинається твір одразу з арпеджіюваних пасажів, які рухаються по звукам тонічного тризвуку у низхідному напрямку. Вони є одним з основних шарів фактури, які виконують роль теми. Також промальовується кризь фігурації мелодична лінія. Від її початку відбувається відхилення у паралельну тональність – h-moll. Мелодія йде по звукам d-h-d-e-fis-h. Тобто в ній закладено принцип оспівування основних тонів ладу. Головна тема йде у формі періоду повторної будови, що складається з двох речень. Побічна тема йде також на тлі фігурацій. В мелодиці підкреслюється інтервал низхідної секунди, що надає їй більш ліричного характеру. Після невеликої розробки відбувається реприза основних тем.

Друга частина йде у розмірі $\frac{3}{4}$ у темпі Andante espressivo в тональності h-moll. За жанровими ознаками вона має риси балади, романсу, серенади тощо. Мелодія є гнучкою та вкрай наспівною. Неквапливість розгортання музичного матеріалу у поєднанні з інтонаціями розмовного характеру формують враження сповіді щодо любовних почуттів. Рух здійснюється

здебільшого рівними чвертями, що надає ґрунтовності та врівноваженості. Незначне пошкваллення здійснюється за рахунок використання фрагменту, який виконується шістнадцятими, що припадає на кульмінаційний розділ твору.

В третій частині відбувається повернення основної тональності – D-dur, швидкого темпу та фігурацій восьмими тривалостями у розмірі 6/8. Енергія руху, притаманна для цього розділу, нагадує жанр тарантели, в якій розкидані пасажи у різних регістрах. Використовуються стрибки на великі інтервали. В технічному відношенні твір має високий рівень віртуозності, що проявляється у швидких пасажах. Також у першій та третій частині фактично музичний матеріал лунає без зупинок, що також додає складнощів виконавцеві. В тональному та гармонічному відношенні твір відповідає естетиці неоромантизму. Структура та базові ознаки відповідають класичній моделі жанру, проте його внутрішнє наповнення та експресія віддзеркалюють впливи етнічних музичних культурних традицій. «В основі творчості композиторів нового покоління лежить нове розуміння синтезу епох, стилів, напрямків, культур, світосприйняття, що виявляється загальним як для гітарної, так і академічної музики в цілому» (Блажевич, 2016, с. 358–359).

Високий рівень даного твору було оцінено не лише публікою, а й поважним журі. В 2005 році переможцем 47-ої церемонії «Греммі» в номінації «Найкращий інструментальний сольний виступ без оркестру» став відомий шотландський гітарист-віртуоз Девід Рассел, який виконав три твори Мореля: «Бразильський танець», «Креольський романс» та «Сонатину для гітари». Саме Девіду Расселу присвятив ряд своїх творів Хорхе Морель. «Твори Хорхе Мореля виконують і записують такі видатні гітаристи як Джон Вільямс, Серджіо і Одаір Ассад, Пепа і Анхель Ромеро, Крістофер Паркенінг, Девід Старобин, Карлос Барбоса-Ліма, Рікардо Ізнаола, Еліот Фіск, Хілларі Філдс і багато інших» (Жовнір, 2021, с. 111).

«Бразильський танець» – це твір Хорхе Мореля, який дуже виразно відображає вплив бразильської музики та культури на його творчість. Він виконується в швидкому темпі, занурюючи в феєрію неспинного танцю. В творі використовуються яскраві, пружні ритми, які нагадують такий бразильський танець як

самба. Впровадження синкопованих ритмічних формул допомагає створити атмосферу веселощів і нестримного танцю. Також відчувається вплив батука – суто бразильського культурно-мистецького феномену. Таким терміном позначають традиційну музичну форму, музичний стиль, вуличні перформанси та ритм, що поширений у Бразилії. Якщо казати про ритмічні особливості, то батука характеризується сильними і пульсуючими ритмами, які зазвичай виконуються на ударних інструментах, таких як барабани, тамбурини, перкусія. Батука як музичну форму грають великою групою музикантів та учасників, що створює енергійну та веселу атмосферу. Якщо казати про даний твір, то ця ударно-перкусійна феєрія передається через гру на одному інструменті – гітарі. Все це стає можливим завдяки майстерності Хорхе Мореля. «Він володів геніальною віртуозністю пальцевого стилю, яка, всупереч обставинам, принесла йому успіх на незліченних концертах по всьому світу, що мали великий успіх» (Moran, 2020, p. 3).

«Бразильський танець» містить яскраві гармонії, що надають твору емоційної глибини. В творі проявляється віртуозна техніка гри на гітарі у арпеджіо, пасажах та інших виконавських прийомах. Морель часто експериментує зі звуком, використовуючи такі прийоми гри, як флажолети, пальцеві удари по корпусу. «На сучасному етапі розвитку застосовується пальцева техніка гри, історично сформована в процесі становлення гітарного виконавства з обов'язковим використанням нігтьового способу звуковидобування» (Гриненко, 2021, с. 116). В даному творі хоча й наявні різні художні образні сфери, проте всі вони поєднані нестримним рухом. Авторське виконання даного твору вражає надзвичайною віртуозністю (Jorge Morel). Темпові градації є чималими. Якщо перший фрагмент виконується на межі виконавських можливостей, то друга тема, навпаки, йде у стриманому темпі. Гострота додається через вкрай точну атаку, а також завдяки нюансуванню динамічного рівня. Все

це формує яскраве звучання, що захоплює слухача та залучає до нестримного бразильського дійства.

Т. Іванніков відмічає, що вплив багатьох латиноамериканських композиторів полягав у впровадженні новітнього музичного досвіду в академічну гітарну культуру. Вони «екстраполювали у світ унікальні музичні діалекти, а разом з ними – і те нове, що породжує почуття причетності до чужого, інонаціонального досвіду, до історичної пам'яті багатьох поколінь, які століттями жили в оточенні зовсім специфічного, етнічно замкнутого музичного ландшафту. Як для досвідчених представників європейської музичної еліти, так і для масової свідомості, це було подібно до відкриття нових музичних континентів» (Іванніков, 2012, с. 27). Вкрай цінними є результати розробок Хорхе Мореля. Він розкрив нові грані майстерності гітаристів, імплементуючи власний звуковий світ у сферу академічного гітарного виконавства, надавши нового «дихання» класичним жанрам та формам.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

У своїй музиці Морель використовує різноманітні стилі, такі як фламенко, джаз та класична музика. Він поєднує їх у своїх композиціях, що дає можливість створювати неповторну атмосферу, що заряджає слухачів. Важливим аспектом його творчості є використання нестандартних прийомів гри на гітарі, таких як перкусивні ефекти та складні ритмічні фрази. Талановитий гітарист став одним із засновником нового покоління музикантів, яким вдалося поєднати розмаїття стилів та напрямків у своїй музиці. Він неодноразово був учасником різних майстер-класів, на яких ділився власними секретами виконавства. Багато сучасних груп та виконавців беруть за основу його ідеї та прийоми, щоб створювати нове неповторне звучання. Дослідження особливостей творчості Хорхе Мореля дозволяє краще зрозуміти процес формування історично-культурного середовища, а також сприяти подальшому розвитку музичного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блажевич В.О. Музично-виконавські традиції західноєвропейської гітарної школи. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня 2016 року, м. Київ)*. С. 353–360.
2. Гриненко С. М. Гітарне мистецтво Миколаївщини в культурному просторі України кінця ХХ – початку ХХІ століття. Дис. доктора філософії за спеціальністю 025 – Музичне мистецтво. Київ, 2021. 223 с.

3. Жовнір С. С. Творчість латиноамериканських композиторів для гітари: теорія, історія та виконавська практика. Дис. доктора філософії за спеціальністю 025 Музичне мистецтво. ІваноФранківськ, 2021. 287 с.
4. Іванніков Т.П. Тенденції розвитку гітарного мистецтва 1970–2010 років: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / НМАУ імені П. І. Чайковського. Київ, 2012. 185 с.
5. Михайленко М. Специфіка техніка лівої руки гітариста. Виконавське музикознавство: методологія, теорія майстерності, інтерпретаційні аспекти. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2013. С. 71–82.
6. Bratic D., McClellan J. The Magnificent Guitar of Jorge Morel: A Life of Music. Mel Bay Publications, 2007. 241 p.
7. David Russell Performs Jorge Morel Sonatina. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Jk8Ndg9gXUE> (дата звернення: 03.11.2023).
8. Davison Ph. Jorge Morel, revered classical guitarist and composer, dies at 89. URL: www.washingtonpost.com/local/obituaries/jorge-morel-revered-classical-guitarist-and-composer-dies-at-89/2021/02/14/5ad75120-6d43-11eb-9f80-3d7646ce1bc0_story.html
9. Jorge Morel Danza Brasileira 1994. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HMq9EJmYke8> (дата звернення: 03.11.2023).
10. Moran, J. V. Jorge Morel: The Remarkable Journey of a Legendary Guitarist/Composer. Second edition, 2020. 418 p.

REFERENCES:

1. Blazhevych, V.O. (2016). Muzychno-vykonavski tradytsii zakhidnoevropeiskoi hitarnoi shkoly [Musical and performing traditions of the Western European guitar school]. *Materialy II Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (14–15 kvitnia 2016 roku, m. Kyiv)*, 353–360 [in Ukrainian].
2. Hrynenko, S. M. (2021). Hitarne mystetstvo Mykolaivshchyny v kulturnomu prostori Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Guitar Art of Mykolaiv Region in the Cultural Space of Ukraine in the Late XX – Early XXI Centuries]. *Dys. doktora filosofii za spetsialnistiu 025 – Muzychne mystetstvo*. Kyiv [in Ukrainian]
3. Zhovnir, S. S. (2021). Tvorchist latynoamerykanskyykh kompozytoriv dlia hitary: teoriia, istoriia ta vykonavska praktyka [Creativity of Latin American composers for guitar: theory, history and performance practice]. *Dys. doktora filosofii za spetsialnistiu 025 Muzychne mystetstvo*. IvanoFrankivsk [in Ukrainian].
4. Ivannikov, T.P. (2012). Tendentsii rozvytku hitarnoho mystetstva 1970–2010 rokiv [Trends in the development of guitar art in 1970–2010]: dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03 / NMAU imeni P. I. Chaikovskoho. Kyiv [in Ukrainian].
5. Mykhailenko, M. (2013). Spetsyfika tekhnika livoi ruky hitarysta [Specificity of the guitarist's left hand technique]. *Vykonavske muzykoznavstvo: metodolohiia, teoriia maisternosti, interpretatsiini aspekty*. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovskoho, 71–82 [in Ukrainian].
6. Bratic, D. McClellan, J. (2007). The Magnificent Guitar of Jorge Morel: A Life of Music. Mel Bay Publications [in English].
7. David Russell Performs Jorge Morel Sonatina. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Jk8Ndg9gXUE> (data zvernennia: 03.11.2023).
8. Davison, Ph. Jorge Morel, revered classical guitarist and composer, dies at 89. URL: www.washingtonpost.com/local/obituaries/jorge-morel-revered-classical-guitarist-and-composer-dies-at-89/2021/02/14/5ad75120-6d43-11eb-9f80-3d7646ce1bc0_story.html
9. Jorge Morel Danza Brasileira 1994. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HMq9EJmYke8> (data zvernennia: 03.11.2023).
10. Moran, J. V. (2020). Jorge Morel: The Remarkable Journey of a Legendary Guitarist/Composer. Second edition [in English].